

УДК 37 (09): 929 Шевченко

ЄВГЕН СИЛКО

(Чернігів)

**ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ
Т. Г. ШЕВЧЕНКА В КОНТЕКСТІ
СОЦІОКУЛЬТУРНИХ РЕАЛІЙ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Проаналізовані погляди Т. Г. Шевченка на освіту і виховання молодого покоління, що розвивалися під впливом складних історичних умов періоду другої половини ХІХ століття – одного з найвизначніших періодів розвитку як української педагогічної думки, так і українського націотворення взагалі; розкрита активна участь великого Кобзаря у громадсько-педагогічному недільному русі.

***Ключові слова:** Т. Г. Шевченко, народна освіта, виховання, шкільництво, педагогічна думка.*

Уже для багатьох поколінь українців Т. Г. Шевченко став символом боротьби нашого народу за свободу та незалежність України. Тому не випадково на нинішньому етапі українського державотворення на перший план все частіше

виходить проблема відродження духовності в нашому суспільстві, відновлення поваги, зокрема молоді, до історії, культури, мови свого народу.

Особливий інтерес для дослідження становлять суспільно-культурні, політико-економічні чинники, що вплинули на становлення поглядів Т. Г. Шевченка на тогочасну систему освіти.

Останнє десятиріччя життя і творчості Т. Г. Шевченка припадає на один із найвизначніших періодів розвитку як української педагогічної думки, так і українського націотворення взагалі. Події, що стали визначальними для подальшого розвитку науки, зокрема й педагогічної, ціла плеяда непересічних представників української інтелігенції, які виявили себе в найрізноманітніших галузях знань, – усе це сприяло популяризації періоду другої половини XIX століття серед сучасних дослідників, які в своїх працях висвітлюють: формування та розвиток української демократичної педагогіки другої половини XIX ст. (О. П. Вишневський); розвиток досліджень із історії школи, освіти, педагогічних персоналій і педагогічної думки в Україні (Н. М. Гупан); творчу біографію педагога як окремий предмет історико-педагогічного дослідження (О. В. Сухомлинська); історію освіти в Україні (С. І. Сірополко); особливості жіночої освіти на Волині (Л. М. Єршова) та ін.

Метою статті є розкриття особливостей формування світоглядних переконань Великого Кобзаря, його поглядів на освіту й педагогіку в контексті соціально-просвітницького ренесансу другої половини XIX століття.

XIX століття трактується у сучасній українській історіографії як доба «національного відродження». Однак можна погодитися з думкою вчених, які виступають проти некритичного використання цього терміну, більш влучно було б сказати «період націотворення». «Якщо йдеться про національне відродження», то мається на увазі, що нація, яка відроджується, вже існувала як нація, – стверджує сучасний історик Г. В. Касьянов. – Тоді виникає питання, які параметри підтверджують її уявне існування в минулому: культурні, політичні, географічні, релігійні? Якщо виходити з того, що нації і націоналізм – явище модерного часу ..., то існування «націй» (в модерному розумінні цього слова) в минулому стає проблематичним, як і термін «національне відродження» [2, с. 224]. Сучасні історики схильні вважати, що національні характеристики – мова, історична пам'ять, територія проживання, народні традиції – не були заданими наперед, а конструювалися самими національними діячами.

Шкільництво як чинник, невід'ємна складова й результат національно-культурного відродження кожного народу, за словами Л. І. Кобилянської, знаходиться у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності з економічними, суспільно-політичними обставинами, в яких перебуває нація [3, с. 61].

Значні зміни в суспільно-політичному житті Російської імперії з приходом Олександра II (1855 р.), пов'язані з певною лібералізацією та реформуванням державного устрою, водночас сприяли поживленню національно-освітнього руху. Нову плеяду української інтелігенції «породив національно-визвольний рух кінця 50-х – початку 60-х рр. XIX ст., що набув розвитку у науково-просвітницькій діяльності Громад – напівлегальних осередків української інтелігенції, студентів та учнівської молоді», – пише Н. М. Коляда [4, с. 18].

За участі та сприяння діячів громадсько-педагогічного недільного руху створювалися підручники українською мовою, в яких було вперше використано зразки народної творчості. «Діячі недільних шкіл використовували те-

ретичну, художню та музичну вітчизняну спадщину як засіб трансмісії української духовності» [4, с. 46].

Уважають, що перша недільна школа почала функціонувати в Києві на Подолі 11 жовтня 1859 р., де на той час мешкав Шевченко, в приміщенні Подільської дворянської школи. Невдовзі такі школи з'явилися в Білій Церкві, Могилеві-Подільському, Одесі, Полтаві, Миколаєві, Єлисаветограді та інших містах. Поява цих шкіл була пов'язана з новими суспільними й культурними тенденціями – Україна входила в добу індустріалізації. Це особливо давало про себе знати у великих містах, де, власне, й з'явилися перші недільні школи. Значний відсоток учнів становили учні ремісників та наймані робітники. Нові суспільно-економічні умови вимагали від робітників оволодіння хоча б елементарною грамотою.

Недільні школи, як і інші навчальні заклади для робітничого люду, помітно відрізнялися від попередніх, конфесійно-зорієнтованих початкових шкіл-дяківок. Вони мали більш прагматичний характер, були спрямовані на знання, які давали змогу брати активну участь у більш динамічному суспільному житті. Водночас ці школи, саме через прагматизм і народність, отримали національну спрямованість. Вони орієнтувалися на викладання зрозумілою народною мовою, тому могли стати важливим чинником національного життя. На них звертали увагу прогресивні українські діячі, в тому числі й Тарас Шевченко [5, с. 229].

Саме в руслі цієї тенденції варто осмислювати появу різноманітних підручників для навчання української мови. До них варто віднести «Граматику» П. О. Куліша (1857), «Українську абетку» М. О. Гатцука (1860), «Домашню науку» К. В. Шейковського (1860), «Азбуку по методі Золотова для Южнорусского края» А. І. Строніна (1861). До цих навчальних посібників був близьким «Букварь южнорусский» Т. Г. Шевченка (1860). У ньому, як і в зазначених букварях, використовувалася нова методика навчання по буквах, після чого учні приступали до читання зв'язаного тексту. У посібнику подаються «велика азбука», «мала азбука» (36 літер), склади, рукописна азбука (велика й мала), лічба, а також кілька народних дум, прислів'я, приказки тощо. Це перший підручник для навчання грамоти в українських школах, написаний рідною мовою. У його змісті відображено передові педагогічні ідеї того часу. Тарас Григорович уміло поєднував вимоги народної та наукової педагогіки до навчання і виховання дітей. Значне місце відвів зразкам фольклору.

Шевченків «Буквар» можна назвати новаторським, адже він значно відрізняється від інших букварів того часу: Шейковського, Гаццука, Золотова, які спрямовували дітей на запам'ятовування незрозумілих складів, назв букв. Кобзарєва ж книга заохочувала до свідомого читання, осмислення прочитаного [8, с. 9]. Багатство тематики наведених у книзі приказок давало можливість вихователям проводити з учнями різноманітні бесіди виховного характеру, звертатися до тогочасної дійсності, критично мислити. З уміщених там приказок та прислів'їв можна дістати уявлення про світоглядні позиції Кобзаря, про його ставлення до народної педагогіки, що є сконцентрованою скарбницею створюваних віками підходів до виховання та освіти, навчання і розвитку підростаючих поколінь, про осмислення ними звичаїв, обрядів і традицій рідного народу [7, с. 82; 11, с. 58].

Представники передової педагогічної думки, які оприлюднювали результати своїх міркувань, досліджень на сторінках «Черниговского листка», «Осно-

ви», «Киевского телеграфа» та інших видань, наполягали на створенні такої системи шкільної освіти, «яка б відповідала потребам українського народу; щоб школа давала світські знання про природу, суспільство і людину. Одним із шляхів досягнення цих вимог вони вбачали у введенні нового змісту освіти», – пише І. В. Зайченко [1, с. 46].

Не стояв осторонь процесу трансформації змісту освіти й Т. Г. Шевченко. Він мав глибоку переконаність, що освіта мусить допомогти людині орієнтуватися в різних ситуаціях, розвинути у неї прагнення до вдосконалення своїх знань, розширення свого кругозору. Людина, яка не спроможна розуміти навколишній світ, говорив поет, не може бути справжньою людиною. Навіть відвідування школи, якщо зміст її роботи не зорієнтований на всебічний розвиток особистості, підготує лише пустомелів. Тому сам факт навчання ще не засвідчує освіченості.

Дійшовши такого висновку, Т. Г. Шевченко обурювався тим, як було організоване навчання в різних школах, зокрема в професійних навчальних закладах. У щоденникових записах 1857-1858 рр. він зазначає, що немає ніяких підстав чекати чогось путнього від середніх вихованців, коли кращі з них здебільшого безграмотні й п'яниці. Навіть добре знання своєї професійної справи не виправдовує спеціаліста, якщо він нехтує нормами людської моралі. Дуже сумна картина, писав Т. Г. Шевченко, «коли з великим генієм не поєднана велика розумна доброчесність». Тому найкращою оцінкою роботи школи є те, що з її стін виходить «освічена, пряма й сердечна людина, яка добре розуміє і глибоко співчуває всьому сучасному» [6, с. 120].

Таким чином, Т. Г. Шевченко логічно доходить висновку, що зміст роботи школи цілком залежить від того, які запити пред'являє на її вихованців суспільство, як навколишня дійсність узгоджується з гуманною місією розвинути в людині все краще. Не виховання є виною тому, що в суспільстві процвітають людські вади, а насамперед навколишнє середовище, в якому перебуває вихованець.

Як стверджує Т. П. Усатенко, від другої половини XIX століття відбувалися складні процеси у початковій і середній школі. У початковій ланці світська земська школа завойовувала дедалі більше прихильників, ніж традиційна, церковно-парафіяльна. У середній ланці протистояли реалістичні, природознавчі начала середньої школи, що впевнено входили у життя, та класицизм гімназій, які «були оплотом самодержавства» [10, с. 101].

Т. Г. Шевченко піддав гострій критиці стану систему освіти в царській Росії. Він указував на недостатню кількість навчальних закладів на Україні, а з тих закладів, що існували, виходили духовно скалічені молоді люди. У повісті «Княжна» він описав недоліки початкового навчання. Учителями були малограмотні дячки, які вчили за церковними книжками. Навчання зводилось до того, щоб навчити дітей читати релігійні книжки і виховати їх в душі покорі. У творах Шевченка звучить також критика навчально-виховної практики станових закладів: кадетських корпусів, пансіонів та інститутів шляхетних дівчат [12, с. 399].

Великий Кобзар уважав, що початкове навчання не має обмежувати розвиток дитини лише навичками читання, писання та лічби. Вже з перших років навчання необхідно давати дітям доступні їм знання про світ, про держави та народи земної кулі. Саме такими міркуваннями керувався він, запланувавши до видання за свій рахунок «Букварь южнорусский», арифметику, космогра-

фію, географію, історію для початкових шкіл. Лише добре засвоївши ці елементарні курси, в майбутньому молода людина легко опанує такі складні предмети, як, наприклад, астрономію чи навігацію.

Т. Г. Шевченко не був професійним педагогом. Точніше, не встиг розпочати практичної викладацької роботи, хоча його зарахували на посаду вчителя малювання Київського університету святого Володимира. Однак до роботи вчителя він готувався досить серйозно, глибоко аналізуючи як теорію, так і практику організації методів і змісту навчання. Про це свідчать його поезії, прозові твори, записи у щоденнику, листи до друзів. Т. Г. Шевченко був обізнаний із найновішими педагогічними ідеями свого часу, зокрема Белля і Ланкастера, і давав їм цілком правильну оцінку. Стежив за впровадженням цієї системи у школах тодішньої Росії. Він керувався тим, що увесь зміст педагогічних пошуків має бути спрямований найперше на людину, на її духовне збагачення, розвиток інтелекту й творчих сил. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» письменник зазначає, що «освіта повинна збагачувати, а не обкрадати серце людське» [9, с. 16].

«Щоб не втратити суто людського і за всіх обставин лишатися справді людиною, – пише поет у листах до своїх друзів, – є лише один порятунок – освіта, навчання. Хто полюбить книгу, той далеко піде в своєму розвитку. Тільки освіта забезпечує людині багатогранність знань та інтересів, широкий кругозір, всебічний розвиток її творчих сил» [11, с. 52]. Як бачимо, виняткова прогресивність думок великого Кобзаря щодо необхідності повселюдною освіченості має переважно морально-етичне забарвлення.

Адекватне осмислення поглядів Шевченка на школу та освіту можливе в контексті тогочасних суспільних і культурних реалій. Його життя припало на перехідну епоху, коли здійснювалося руйнування традиційних структур аграрних суспільств, йшло формування суспільств індустріальних з відносно динамічними й ефективними засобами зв'язку, що, в свою чергу, сприяло становленню новочасних національних спільнот. Ці зміни вели до відповідних змін у освітній сфері. На зміну конфесійній школі, яка була притаманна аграрним суспільствам, йшла школа світська, котра в кінцевому рахунку мала на меті сформувати громадянина національної держави і дати йому знання, необхідні в різних сферах суспільної діяльності.

Шевченко опинився на межі здійснення переходу від однієї освітньої системи до іншої. Йому довелося пізнати «принади» старої освіти. Саме тому, на нашу думку, послідовність у навчанні, глибока усвідомленість навчального матеріалу, розширення кругозору учнів, безперервність освіти – основні дидактичні принципи педагогічної системи Т. Г. Шевченка.

Висловлені поетом програмні думки про народну грамотність, суспільне виховання, про роль сім'ї і матері у вихованні дітей, жіночу освіту, професію педагога тощо, увага до недільних шкіл, участь у створенні підручників – ще один доказ його відданості справі народної освіти, свідчення великої ролі його у збагаченні народної педагогіки. Шевченко мріяв про справжню народну школу, побудову якої пов'язував, передусім, із революційною перебудовою суспільства. Народну школу уявляв як школу, де панує рідна мова. Ставив також питання про необхідність освіти для жінок нарівні з чоловіками.

Досі залишається недостатньо вивченою просвітницька діяльність Т. Г. Шевченка, а саме – плани на створення вищого закладу художньої освіти з метою розвитку українських пластичних мистецтв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Зайченко І. В.* Проблеми української національної школи в пресі другої половини XIX – початку XX ст. : дис. ... д. пед. наук (13.00.01 – теорія та історія педагогіки) / *Іван Васильович Зайченко*. – Інститут педагогіки АПН України. – К., 1996. – 412 с.
2. *Касьянов Г. В.* Теорії нації та націоналізму : монографія / *Г. В. Касьянов*. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
3. *Кобилянська Л.* Відображення особливостей суспільно-історичного розвитку Буковини у змісті освіти народних шкіл краю / *Людмила Кобилянська* // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. – Вип. 178. Педагогіка та психологія. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 59-65.
4. *Коляда Н. М.* Розвиток недільних шкіл в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : дис. ... к. пед. наук (13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки) / *Наталія Миколаївна Коляда*. – Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Умань, 2004. – 186 с.
5. *Коляда Н. М.* До історії питання про створення недільних шкіл у Києві / *Н. М. Коляда* // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 3-4. – С. 227-232.
6. *Мазуренко О. Р. Т. Г. Шевченко в творчій спадщині прогресивних українських педагогів* / *О. Р. Мазуренко* // Методика вивчення української мови та літератури. Республіканська наука : метод. зб. – Вип. 2. – 1996. – С. 109-137.
7. *Мандрика М. Л. Т. Г. Шевченко про освіту і виховання* / *М. Л. Мандрика* // Радянська школа. – 1984. – № 3. – С. 81-83.
8. *Сиротенко В.* Маловідомі старі біографії Т. Шевченка / *В. Г. Сиротенко* // Визвольний шлях. – 2000. – № 3. – С. 95-99.
9. *Скільський Д.* Проблема освітньо-виховного ідеалу в Шевченковій прозі / *Д. Скільський* // Українська література в загальноосвітній школі. – 2000. – № 4 – С. 15-18.
10. *Усатенко Т. П.* Українська національна школа : минуле і майбутнє / *Т. П. Усатенко*. – К. : Наукова думка, 2003. – 273 с.
11. *Федорченко Д. Т. Т. Г. Шевченко і народна педагогіка* / *Д. Т. Федорченко* // Рідна школа. – 1993. – № 3. – С. 58-59.
12. *Шевченко Т. Г.* Зібрання творів : у 6 т. / *Т. Г. Шевченко*. – К., 2003. – . – Т. 2. – Поезія 1847-1861. – 784 с.

ЕВГЕНИЙ СИЛКО

ФОРМИРОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ Т. Г. ШЕВЧЕНКО В КОНТЕКСТЕ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ РЕАЛИЙ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX СТОЛЕТИЯ

Проанализированы взгляды Т. Г. Шевченко на образование и воспитание молодого поколения, которые развивались под влиянием сложных исторических условий периода второй половины XIX столетия – одного из самых выдающихся периодов развития как украинской педагогической мысли, так и украинской нации в целом; раскрыто активное участие великого Кобзаря в общественно-педагогическом воскресном движении.

Ключевые слова: *Т. Г. Шевченко, народное образование, воспитание, школа, педагогическая мысль.*

EVGEN SYLKO

FORMATION OF PEDAGOGICAL VIEWS OF TARAS SHEVCHENKO IN THE CONTEXT OF SOCIOCULTURAL REALITIES OF THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

Taras Shevchenko's views on the education and training of the younger generation are analysed, which were developed under the influence of the complex historical conditions of the second half of XIX century. It was one of the greatest periods of development of the Ukrainian pedagogical thought and the Ukrainian nation as a whole. It was found out the connection of the changes in socio-political life of the Russian Empire. It was a cert of the liberalization and of the political system reform with the revival of the national educational

movement. It was also the emergence of a new galaxy of Ukrainian intelligentsia in the context of the national liberation movement of the late 50^s – early 60^s of the XIX century. It was considered an active part of the great Bard (Kobzar) in the socio-pedagogical movement. This was about the publishing of the first book for teaching literacy in Ukrainian schools written in the native language. The article is analysed the structure and the content of the ABC for its uniqueness among the others at that time. It's found that Taras Shevchenko joined skilfully requirements folk and scientific pedagogy to the children's training and education. Shevchenko's ABC can be called innovative, because it didn't offer children to memorize incomprehensible syllables and names of the letters, but it's encouraged conscious reading, comprehension reading. The wealth of the subjects listed in the book of Proverbs gave teachers the opportunity to conduct interviews with pupils to diverse educational nature, to refer the actually think critically. It was found that the content of the school depends entirely on what requests imposes on their society, as coordinated with the surrounding reality humane mission to develop the best in man. Since the second half of the nineteenth century there were complex processes at the primary and the secondary schools. At the initial link secular regional school won more fans than the traditional church school. In the middle tier opposed realistic, natural start, confidently entering into life, and the classic high schools, which had been a stronghold of the autocracy. This article is about the revealing Taras Shevchenko's role in the transformation of educational content and the critical attitude towards the organization of training in different types of schools, exactly in the vocational schools. It is considered views of the great Bard on primary education, which should not limit the development of the child only the skills of reading, writing, numeracy. It should be given the knowledge available to them about the world, about the countries and people of the globe since the early years of children. It is disclosed Taras Shevchenko's attitude to the practical teaching work as a teacher of drawing at St. Volodymyr's University in Kiev. It is illustrated Taras Shevchenko's views on the pedagogical content searches, which should be aimed primarily at the man, his spiritual enrichment, development of intellectual and creative powers.

Keywords: *T. G. Shevchenko, public education, training, school, pedagogical thought.*

Одержано 3.04.2014, рекомендовано до друку 12.05.2014.